

Вегелі М.М. (Жидленко Р.В. Американський вибір. Фактори формування зовнішньополітичного курсу США в 20-30 роках ХХ століття. – Ужгород, 2000).....	334
Фединишин В.С. (Косей Юрій. Владика Іоанн Семедій – духовний діяч Закарпаття. – Ужгород: Закарпаття, 2000).....	338
Лазориниш І.І. (Вегелі М.М. Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни. – Ужгород – Київ, 1998).....	342
Лазориниш І.І. Форум величі і трагедії Карпатської України.....	348

ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА

І.А.Прохавенко

ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ ВЧЕНИМИ УЖНУ

На території Закарпаття відомі сотні пам'яток різноманітних історичних періодів, від раннього палеоліту (І млн років тому) до пізнього середньовіччя (XVI-XVII ст. н.е.), які являються основою для вивчення історії області в найдавніші часи.

Давня історія Закарпаття привернула до себе увагу в кінці ХІХ ст., коли археологи - аматори Т.Легоцький (1876, 1901) і І.Мігалик (1891, 1889) почали збирати колекції стародавніх речей.

На початку ХХ ст. старожитності області вивчалися Я.Ейспером (1933), Я.Бемом, Й.Янковичем (1936), братами Е. та І.Затлукалами (1937). Вчені з різним процентом успішності визначали етнічну атрибуцію пам'яток і робили спроби їх хронологічного членування. Матеріали, зібрані археологами в 20 - 40-х рр., дозволили поставити питання про господарсько - культурний розвиток населення регіону, взаємозв'язки носіїв культур з племенами Центральної і Східної Європи.

Після Другої світової війни в розробку стародавньої проблематики включились археологи Ужгородського держуніверситету (Ф.М.Потушняк, Е.А.Балагурі і інші). Маштаби пошукових і розкопючих робіт значно розширилися після утворення в 1970 р. науково - дослідницької госпдогвірної групи при кафедрі загальної історії (Е.А.Балагурі, І.М.Гранчак, В.Г.Котигорошко). В районах новобудов, зведення зрушувальних і меліоративних систем групою виявлено і досліджено більш ніж 400 пам'яток різних епох. Після звернення госпдогвірних програм обсяги робіт експедиції УжДУ дещо зменшились. Увага вчених концентрувалась переважно на ключових пунктах області (галытатська городища в сс. Арданово, Білки, м.Іршаві, кельтський онілідум Галлія - Ловачка, дакійська дача в Малій Копаці,

уторський могильник в с. Чома, середньовічна фортеця в с. Невізьке).

Більш як за 50 рр. археологічних досліджень експедицією УжДУ накопичено величезний матеріал, важливий для уточнення, а в окремих випадках і перегляду запропонованої попередниками канви історичного розвитку населення Закарпаття в стародавності.

Хронологічно ранні пам'ятки, що вивчалися вченими УжДУ - це відкриті М.Ф.Погушняком поселення культури Кереш в сс. Заставне і Рівне. В ході їх розкопок отримані дані про топографію і розміри пунктів, характер житлово-господарських комплексів, матеріальну культуру населення Закарпаття доби неоліту. Вченим також проведені розкопки поселення бухогогорської культури в с. В.Гесві (Погушняк, 1985 а), старожитностей культури Тиса в сс. Дяково, Братово, Дрисино, Вербовець і в м. Берегоні (1985 б).

Експедицією на чолі з Е.А.Балагурі і В.Г.Котигорошко розкопані поселення культури Ніршег кінця III - початку II тис.до н.е. в сс. Вовчанському, В.Доброш і городище культури Баден в Дідово (1983). На основі зібраних матеріалів Е.А.Балагурі вдалося визначити генетичні корені культур доби ранньої бронзи Закарпаття і всього Верхньо - Тиського регіону. Вчений вперше в вітчизняній і зарубіжній археології створив концепцію культурного і соціального розвитку населення Закарпаття доби бронзи, виділив археологічні культури Ніршег, Отомань, Станово, Гава - Голіради (1988). Для з'ясування складних питань етнокультурних і міжетнічних процесів дослідником використані дані лінгвістики, геології, палеоботаніки, палеозоології, антропології, етнології і технічних наук. Завдяки цьому вивчено процес добування плавки і лиття, розвиток техніки і технології кольорової металургії, з'ясовано місце рудних джерел в Східних Карпатах, роль верхньотиської металургії в економічній інтеграції населення Східної і Центральної Європи, визначена роль перевалів в міжетнічних економічних і культурних зв'язках через Карпати (Балагурі, 1986). Соціальна стратифікація населення Закарпаття доби бронзи відтворена на основі даних поховань та скарбів бронзових і золотих виробів (їх понад 160, кількість 2500 предметів). Спираючись на археологічні джерела, Е.А.Балагурі (1985)

встановив, що культури Закарпаття відносяться до периферійної групи північно - фразійського етнічного масиву.

Велика увага експедиції УжДУ приділялась пам'яткам ранньозалізного періоду. На протязі 1970 - 1971 рр. повністю розкопано городище Шелестово, аналіз фортифікаційних споруд і внутрішньої забудови якого показав, що пам'ятка була місцем постійного перебування великої кількості людей з метою охорони і ведення дозорної служби (Балагурі, 1972). Розкопки синхронних Шелестівському городищу поселень Оленник, Дрисино, Петрово, Вовчанське, Медвелівці дали можливість визначити конструктивні особливості жител і господарсько - побутових комплексів, виробничі галузі, знаряддя праці, прикраси населення Закарпаття ранньозалізної доби.

В 80 - 90-х рр. вивчення галіцятських пам'яток області проводила група на чолі з О.В.Дзембасом (1990), якою досліджені укріплення городищ Арданово, Стремтура, Білки, Невізьке. Встановлено, що фортифікації даних поселень складалі вали, рви, паляси, глинобитні стіни. Матеріали, отримані під час шурфовки внутрішніх площ городищ дозволили віднести пункти до категорії тимчасових сховищ.

Унікальні пам'ятки періоду латен відкриті експедицією УжДУ в Виноградово II, Дрисино, Ратовці, Вілок, Бакта, Чепя, Ново - Клиново, Мужієво та ін. (Балагурі, 1992). В Ново - Клиновому досліджено залізобитні майстерні, які в кінці I тис.до н.е. були найважливішими металургійними центрами Тисо - Дунайського басейну і забезпечували населення ареалу напівфабрикатами (Котигорошко, 1991). В 1986 р. виявлено і досліджено невелику ділянку незруйнованого культурного шару на опіддумі Галліш - Ловачка (Дзембас, 1990). Розкопки пам'яток епохи латен показали, що інвазія кельтів в Закарпаття датується III ст.до н.е., а з середини I ст.до н.е. життєдіяльність на кельтських поселеннях і виробничих центрах припиняється.

Визначальне значення для розуміння етнокультурних процесів і політичної ситуації, що склалась в Закарпатті в середині I ст.до н.е., мають розкопки експедицією УжДУ на чолі з В.Г.Котигорошко (1998) городища Мала Копаня. Дослідження цієї пам'ятки і рядових поселень з її околиці

(Підвиноградів, Петрово, Дяково) дозволили виділити в окрему групу ряд пам'яток, що розглядаються як частина давньослов'янської культури регіону. Саме з приходом давніх пов'язується загибель латенської цивілізації Закарпаття. Важливість матеріалів Малокопанського городища обумовлюється і тим, що пам'ятка знищена легіонерами Марка Ульпія Траяна і більшість знахідок були покинуті мешканцями пункту і дійшли до нас в чітко датованих комплексах.

Величезних успіхів досягнуто археологами університету і в вивченні культур римського часу. В 50 - 60-ті рр. декілька поселень відкриті і частково вивчені Ф.М.Потушняком (Ужгород, Бобове I, Горбок, Великі Лани). В зоні будівництва меліоративних систем експедицією УжДУ виявлені і частково досліджені 69 селищ, два виробничих центра, три могильники, жертovníк і монетний скарб в Нанкові. Широкомасштабні розкопки проводились на селищах в Петрово I, II, Братові, Заболотті, Горбках, Матійові, Коритвянах II, III, Бакті, Солонях. На археологічну карту Закарпаття нанесено 120 пам'яток I - IV ст. На протязі 1975 - 1977 рр. були завершені розпочаті в 1948 р. М.Ю.Смішком дослідження найбільшого регіонального некрополя I - IV ст. біля с.Іза, що дозволило уточнити його датування (Котигорошко, 1980).

Особливе місце серед пам'яток, досліджених експедицією УжДУ, займають відкриті в 1986 - 1987 рр. поховання V ст. н.е. в Великій Бакті. Їх вивчення дало змогу поставити питання про виділення в Закарпатті кола поховальних пам'яток, які належать за європейською класифікацією до пам'яток типу "Kleiner grabfelder" і виділити в складі могильника стійкого східногерманського компонента (Черкуп, 1993).

На території Закарпаття відомі десятки слов'янських пам'яток VI - IX ст. та періоду Київської Русі, з яких експедицією УжДУ досліджені поселення в сс. Федорово, Петрово, Вовчанське, Дяково, Оросієво, Вербовець, Олешник, Чена, Матієво, Мужієво, Ділове та ін.

Матеріали розкопок дозволили не тільки з'ясувати густоту заселення території Закарпаття з визначенням кількості людей, але й доповнити важливими даними загальний історичний розвиток давньослов'янського населення краю, враховуючи його етнокультурні та

етнографічні особливості, а також контакти в анципало-слов'янському масиві (Балагурі, 1992).

В XII - XIII ст. в Закарпатті почалося інтенсивне будівництво замків, рештки яких збереглися в Горнях, Невинькому, Середньому, Квасові, Виноградіві, Королеві, Хусті. На жаль, вони ще не стали предметом спеціальних археологічних досліджень. Це пояснюється відсутністю спеціалістів археологів - архітекторів. Здобутком експедиції УжДУ являється дослідження О.В.Дзембасом Невинького замку, де виявлено матеріал чотирьох хронологічних періодів, ринний з яких належить до галицятського шару.

Завершуючи нашу інформацію про дослідження давньої історії Закарпаття вченими УжДУ, відзначимо наукову новизну їх здобутків. Вона полягає в тому, що у вперше вітчизняній і зарубіжній археології зроблено спробу відтворити послідовну картину історичного розвитку населення краю і вказати на його місце в стародавній історії народів Східної і Центральної Європи. Матеріали археологічних досліджень за 50 - 90 - ті роки отримали широке висвітлення в наукових статтях і монографіях, кандидатських і докторських дисертаціях. Питання мають дальшу перспективу. Намічена широка програма нових досліджень, які координуються Інститутом археології НАН України. Встановлено ділові контакти з Московським, Київським і Львівським державними університетами та вченими сусідніх країн Центральної Європи.

Не дивлячись на створені історичні узагальнення про соціально - економічний розвиток стародавнього населення Українських Карпат, наміри необхідність глибше вивчити динаміку історичного процесу, роль природногеографічних факторів в економічному житті населення, проблеми етніогенезу і міжетнічні зв'язки. Ще недостатньо уваги приділено історії виникнення і розвитку відтворюючих форм господарства - землеробства і скотарства, історії ремесла, обміну і торгівлі. Назріла необхідність підготування і видання узагальнюючої праці з технології найдавніших виробництв (металургія і металообробка, технологія заліза і скла, гончарство і ювелірна справа, карбування монет та інше). Понині відсутнє антропологічне вивчення населення краю.

Це основні перспективні проблеми, які поставлені перед археологами УжДУ на сучасному етапі. Їх вирішення

залежить від стану підготовки кадрів, матеріальної бази і наукового співробітництва з вченими сусідніх країн, які входять в один історико - географічний регіон з Закарпаттям.

Балагурі Е.А. Шелестівське городище - пам'ятка населення раньозалізної доби Закарпаття // Дослідження стародавньої історії Закарпаття. - Ужгород, 1972. - С.9-75.

Балагурі Е.А. Племена раньозалізної пори у Верхньому Потиссі // Наук. збірник музею української літератури у Свиднику. - Пряшів, 1983. - № 11. - С.29-40.

Балагурі Е.А. Проблеми первісної історії Верхнього Потисся у світлі найновіших археологічних досліджень // Карпатика - Карпатика. Актуальні проблеми історії і культури Закарпаття. - Ужгород, 1992. - Вип.1. - С.21-32.

Балагурі Э.А. Культура Отомань // Археология Украинской ССР. - К., 1985 а. - Т.1. - С.420-428.

Балагурі Э.А. Станово // Археология Украинской ССР. - К., 1985 а. - Т.1. - С.473-481.

Балагурі Э.А. Вопросы культурно - исторического развития населения Верхнего Потисся в бронзовом веке // Доисторическое и раннеисторическое заселение Восточной Словакии в отношении к смежным областям. - Нитра, 1986. - С.169-175.

Балагурі Э.А. Актуальные вопросы истории исследования памятников эпохи бронзы Верхнего Потисся // SA, 1988. - XXXVI - I. - С.9-17.

Дзембас О.В. Стан дослідження городищ Верхнього Потисся // Теми народознав. наук. - практ. конф., присвяченої 160 - річчю від дня народж. Тивадара Легоцького. - Мукачеве, 1990. - С.55-57.

Котигорошко В.Г. Итоги изучения могильника Иза I в Закарпатье // СА. - 1980. - № 1. - С.229-247.

Котигорошко В.Г. Латенская культура // Древняя история Верхнего Потисся. - Львов, 1991. - С.123-147.

Котигорошко В.Г. Исследование Малокопанского городища в 1995 - 1996 гг. // Carpatica - Карпатика. Старожитності Верхнього Потисся та суміжних регіонів. - Ужгород, 1998. - 5. - С.109-128.

Потушняк М.Ф. Неолит Закарпаття: культура Криш и расписной керамики // Археология Украинской ССР. - К., 1985 а. - Т.1. - С.139-149.

Потушняк М.Ф. Полгарская и баденская культуры Закарпаття // Археология Украинской ССР. - К., 1985 б. - Т.1. - С.291-304.

Черкун Й.К. Погребення эпохи Великого переселения народов возле с. Великая Бакта Закарпатской области Украины // SA. - 1993. - №2. - С.54-69.

Bohm J., Jankovich J. Skithove na Podkarpatske Rusi // Carpatica. - Praha, 1936. - I. - S.5-80.

Eisner J. Slovensko v pravku. - Bratislava, 1933. - 166 s.

Lehoczky T. Beregvarmegye leirasa. - Budapest, 1876. - 72 ol.

Lehoczky T. Emlkek a regbb vaskorbol Munkacs környeken // AE. - 1901. - XXI. - Ol.138-146, 198-220, 335-344.

Mihalik J. Ugocsa varmegye lakoi a prehistorikus korban es a tortenelmi kor elejen // AE. - 1891. - XI. - Ol.370, 604.

Mihalik J. Az andrasfalvi bronzkori urna - temeto // Karpategyesulet Evk. - Ungvar, 1889. - 38 ol.

Zatlukai J., Zatlukai E. Adatok Podkarpatszka Rusz prachistoriajaboz. - Munkacs, 1937. - 189 s.